

ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ ПОРЯДОК ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА ПІДОЗРЮВАНОВОГО, ОБВИНУВАЧЕНОГО НА ЗАХИСТ ЯК РЕАЛІЗАЦІЯ ЗАСАДИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ: ПРАКТИКА ЄСПЛ

Волошанівська Т. В., Федоров І. В.

Метою статті є визначення процесуального порядку забезпечення права підозрюваного, обвинуваченого на захист як засади кримінального провадження та шляхи вирішення проблем, які виникають у ході реалізації цього права в кримінальному провадженні.

Автори зазначають, що засада забезпечення обвинуваченому права на захист є конституційною засадою та повинна бути чітко дотримана на всіх стадіях кримінального провадження. КПК України 2012 року призначений забезпечити дотримання основоположних прав людини, серед яких є право підозрюваного, обвинуваченого на захист. Аргументовано, що ця засада кримінального провадження створює загальні умови правового регулювання права на захист від кримінального переслідування як одного з основоположних прав, гарантованого в тому числі міжнародними стандартами, і встановлює загальні вимоги, яким повинна відповідати кримінально-процесуальна діяльність суб'єктів кримінального провадження з метою належної реалізації функції захисту. Утім не всі положення засади забезпечення права на захист у кримінальному провадженні сьогодні діють ефективно, що зумовлює актуальність цього питання.

У статті наведені приклади з практики рішень Європейського суду з прав людини, у яких указано, що підозрюваному не було забезпечено доступ до захисника на ранніх етапах розслідування, що визнавалося в подальшому порушенням права на захист, процесуальної гарантії не свідчити проти себе й основної гарантії недопущення поганого поводження, відзначаючи особливу вразливість обвинуваченого на початкових етапах провадження. Установлено, що тривалий час моментом появи в особи права на захист ЄСПЛ уважав її арешт. Аргументовано, що ЄСПЛ вимагає не декларативного проголошення права особи на захист від обвинувачення, а забезпечення ефективного захисту.

Науковці пропонують унести зміни змін до положень КПК України. Зокрема, пропонується детально

визначити цю засаду в ст. 20 КПК України, яка, відповідно до європейських стандартів справедливого правосуддя, повинна мати назву «Забезпечення права на ефективний захист».

Ключові слова: право на захист, суб'єкти захисту, засада забезпечення права на захист, права підозрюваного, права обвинуваченого, європейські стандарти справедливого судового розгляду, ефективний захист у кримінальному провадженні.

Voloshanivska T. V., Fedorov I. V. Procedural procedure for ensuring the right of a suspect, accused of defense as an implementation of the principle of criminal proceedings: ECHR practice

The purpose of the article is to determine the procedural order of ensuring the right of the suspect, accused to defense, as the principles of criminal proceedings and ways to solve problems that arise during the exercise of this right in criminal proceedings.

The authors note that the principle of guaranteeing the accused the right to defense is a constitutional principle and must be clearly observed at all stages of criminal proceedings. The Criminal Procedure Code of Ukraine (hereinafter - the CPC) of 2012 is designed to ensure respect for fundamental human rights, including the right of the suspect, accused to defense. It is argued that this principle of criminal proceedings creates general conditions for legal regulation of the right to protection from criminal prosecution as one of the fundamental rights guaranteed, including by international standards, and establishes general requirements to be met by criminal procedure activities of criminal proceedings in order to properly implement the protection function. However, not all provisions of the principle of ensuring the right to protection in criminal proceedings, today, are effective, which determines the relevance of this issue.

The article provides examples from the case law of the European Court of Human Rights, which states that the suspect was not granted access to counsel in the early stages of the investigation, which was further recognized as a violation of the right to defense and procedural guarantee not to testify against himself and the main guarantee - prevention of ill-treatment,

noting the particular vulnerability of the accused in the early stages of the proceedings. It has been established that for a long time the moment of appearance of a person's right to protection was considered by the ECHR as his arrest. It has been argued that the ECHR does not require the declarative proclamation of a person's right to defense against prosecution, but the provision of effective protection.

Scientists propose to amend the provisions of the CPC of Ukraine. In particular, it is proposed to define in detail this principle in Art. 20 of the CPC of Ukraine, which in accordance with European standards of fair justice should be called "Ensuring the right to effective protection".

Key words: *the right to protection, subjects of protection, the basis for ensuring the right to protection, the rights of the suspect, the rights of the accused, European standards for fair trial, effective protection in criminal proceedings.*

Постановка проблеми та її актуальність.

Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека проголошуються в Конституції України (далі - КУ) найвищою соціальною цінністю. Кримінальний процесуальний кодекс (далі - КПК) України 2012 року призначений забезпечити дотримання основоположних прав людини, серед яких є право підозрюваного, обвинуваченого на захист. Утім не всі положення засади забезпечення права на захист у кримінальному провадженні сьогодні діють ефективно, що зумовлює актуальність цього питання. Європейський суд з прав людини (далі - ЄСПЛ, Суд) виніс значну кількість рішень проти України із цього приводу, підкреслюючи важливість раннього доступу підозрюваного до захисника (адвоката) й безумовне право підозрюваного на захист у якомога більш швидкий час.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Серед великої кількості науковців, які досліджували право особи на захист у кримінальному провадженні, у тому числі у контексті його тлумачення ЄСПЛ, варто виділити таких як А.А. Ахундова, О.Р. Балацька, О.А. Банчук, Т.Б. Вільчик, І.В. Гловюк, К.В. Горностай, Д.А. Гудима, О.М. Дроздов, І.В. Дубівка, І.М. Зубач, О.В. Климович, С.О. Ковальчук, Р.О. Куйбіда, О.П. Кучинська, П.М. Маланчук, О.В. Малахова, Т.М. Мирошніченко, М.Г. Моторигіна, В.О. Попелюшко, Є.В. Смирнов, О.С. Старенький, Т.І. Фулей, О.Г. Шнягін, Б.І. Яворський, О.Г. Яновська та ін. Також вищезазначені питання розроблялися в дисертаційних дослідженнях на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук, а саме: О.Г. Яновської «Правові гарантії діяльності адвоката-захисника у криміналь-

ному процесі України» (1998); С.О. Ковальчука «Здійснення захисту у кримінальних справах на засадах змагальності та диспозитивності» (2007); П.М. Маланчука «Функція захисту в кримінальному процесі України» (2008); О.Г. Шнягіна «Реалізація функції захисту в кримінальному процесі України» (2010); Б.І. Яворського «Сприяння захисту як необхідна умова забезпечення функціонування засади змагальності у кримінальному судочинстві» (2010); А.А. Ахундової «Захист прав підозрюваного у кримінальному провадженні» (2013); М.Г. Моторигіної «Сторона захисту в судовому провадженні у першій інстанції» (2015); О.В. Малахової «Реалізація інституту сприяння захисту у кримінально-процесуальному доказуванні» (2016); І.В. Дубівки «Діяльність адвоката в стадії досудового розслідування» (2017); Т.В. Бабчинської «Реалізація права на захист у кримінальному провадженні відповідно до вимог міжнародних стандартів» (2020) тощо.

Метою статті є визначення процесуального порядку забезпечення права підозрюваного, обвинуваченого на захист як засади кримінального провадження та шляхів вирішення проблем, які виникають у ході реалізації цього права в кримінальному провадженні, з урахуванням європейських стандартів справедливого судового розгляду.

Виклад основного матеріалу. Питанням принципів (засад) у науці кримінального процесу приділяється досить велика увага. Значний внесок у розробку поняття принципів кримінального судочинства зробив М.С. Строгович, який зазначав, що ними варто вважати найважливіші й визначальні правові положення, на яких побудовано кримінальний процес [11, с. 124]. Надання будь-якого права може перетворитися у формальність, якщо не будуть створені необхідні умови для його здійснення [12, с. 17]. Тому чинне кримінальне процесуальне законодавство не просто надає право на захист, а й передбачає його забезпечення, причому останнє виступає на перший план. Забезпечення підозрюваному, обвинуваченому, виправданому, засудженому права на захист визначене сьогодні як засада кримінального провадження [2].

Засада забезпечення обвинуваченому права на захист є конституційною засадою, яка відповідає всім зазначеним вище критеріям і повинна бути чітко дотримана на всіх стадіях кримінального провадження. Ця засада є однією з найважливіших гарантій винесення законного, обґрунтованого та справедливого вироку, оскільки вона посилює змагальний характер кримінального судочинства [1, с. 118]. Як відзначив ВССУ в Інформаційному листі «Про судову практику забезпечення права

на захист у кримінальному провадженні», забезпечення обвинуваченому права на захист, згідно зі ст. 129 КУ, є основною засадою судочинства, відповідно до ст. 7 КПК України, віднесено до загальних засад кримінального провадження. Ця конституційна засада кримінального провадження створює загальні умови правового регулювання права на захист від кримінального переслідування як одного з основоположних прав, гарантованого в тому числі міжнародними стандартами, і встановлює загальні вимоги, яким повинна відповідати кримінально-процесуальна діяльність суб'єктів кримінального провадження з метою належної реалізації функції захисту. Право на захист є невід'ємним, природним правом людини, гарантованим нормами міжнародного права та положеннями КУ. Це право нормативно закріплене низкою міжнародно-правових актів, зокрема п. 3(с) ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі - ЄКПЛ), і є одним із основних конституційних прав людини та громадянина відповідно до ч. 2 ст. 63 КУ.

Окрім уже згаданої конституційної норми (п. 5 ч. 3 ст. 129 КУ), розглядувана засада кримінального судочинства закріплюється в ст. 20 КПК України, яка передбачає забезпечення права на захист для підозрюваного, обвинуваченого, виправданого й засудженого.

Як відзначає П.М. Маланчук, засада забезпечення права на захист відображає зміст функції захисту [6, с. 30].

Варто відзначити, що тривалий час момент появи в особи права на захист ЄСПЛ уважав її арешт. Разом із тим ця позиція Суду змінилася після прийняття рішення у справі «Salduz v. Turkey». Справа Салдуза становить серйозну переоцінку позиції ЄСПЛ щодо важливості «стадії розслідування для підготовки кримінального провадження». Підозрюваний у цій справі був 17-річним неповнолітнім, який допитаний в антитерористичному відділі турецької поліції за відсутності адвоката й зробив кілька визнань його причетності до злочинів, у яких він підозрювався. Справа спочатку була розглянута палатою ЄСПЛ, яка не виявила порушень права на справедливий судовий розгляд в основному на підставі того, що заявник мав юридичне представництво під час судового розгляду й апеляційного провадження, його заява не була єдиною підставою для засудження, він мав можливість спростовувати твердження обвинувачення. Тому справедливості судового процесу не було завдано шкоди відсутністю правової допомоги під час перебування підозрюваного під

вартою. Цей висновок узгоджувався з підходом у попередніх рішеннях ЄСПЛ щодо оцінки справедливості провадження в цілому. Велика палата своїм рішенням у цій справі цілком відійшла від указанного підходу, зазначивши, що для того, щоб право на справедливий судовий розгляд залишалося достатньо «практичним та ефективним», п. 6 (1) ст. 6 ЄКПЛ вимагає, як правило, забезпечення доступу до адвоката з першого допиту підозрюваного поліцією, окрім випадків, коли не доведено, що у світлі конкретних обставин кожної справи існують переконливі причини обмеження цього права та що «права захисту будуть у принципі безповоротно порушені, якщо зізнавальні свідчення, зроблені під час допитів у поліції без доступу до адвоката, використовуються для засудження». Суд відхилив аргумент, що допомога, надана в подальшому адвокатом, або змагальний характер подальшого провадження можуть виправити дефекти, що виникли під час перебування під вартою [15, с. 105-106].

Зазначений новий підхід знайшов швидке підтвердження в серії рішень Палати ЄСПЛ («Panovits v. Cyprus», «Dayanan v. Turkey», «Pishchalnikov v. Russia», «Brusco v France»), у яких Суд послідовно вказував, що забезпечення доступу до захисника на ранніх етапах є процесуальною гарантією права не свідчити проти себе й основною гарантією недопущення поганого поведіння, відзначаючи особливу вразливість обвинуваченого на початкових етапах провадження, коли він потрапляє в стресову ситуацію та водночас стикається з дедалі складнішими положеннями кримінального законодавства [3, с. 100-102]. Зокрема, ніхто не повинен бути допитаний, примушений або запрошений брати участь у слідчих або процесуальних діях без права доступу до правової допомоги. Це право застосовується до всіх підозрюваних та обвинувачених незалежно від формального правового статусу [16, с. 15].

Практика обґрунтування вироків первісними поясненнями або показаннями обвинувачених, які були надані на порушення права зберігати мовчання або права на допомогу захисника, залишалася системною проблемою, незважаючи на численні рішення ЄСПЛ, у тому числі й винесені проти України. Наприклад, у 2012 р. Суд у кількох рішеннях установив порушення ст. 6 Конвенції зі схожих обставин («Грінченко проти України»; «Григор'єв проти України»; «Титаренко проти України»; «Хайров проти України»; «Замфереско проти України»; «Сергій Афанасьєв проти України»). У справі «Юрій Волков проти України» [10]

(рішення від 19.12.2013) заявник стверджував, що він був примушений зізнатися в учиненні розбійного нападу на пані Д. та її вбивстві під час незадокументованого тримання його під вартою у відділі міліції з 06.12.2003-07.12.2003 та за відсутності юридичної допомоги. Він указав, що відмовився від своїх первісних зізнавальних показань, як тільки йому було призначено захисника. Суд зазначив, що, у супереч доводів заявника, він не вважає, що його право на юридичну допомогу було обмежено під час його допиту в присутності одного з його захисників, оскільки, згідно з матеріалами справи, вищезазначений захисник був не призначений слідчим, а запрошений матір'ю заявника, і заявник не мав проти нього заперечень. Проте Суд дійшов висновку, що національні суди переконливо не встановили, що первісні зізнавальні показання заявника були надані цілком добровільно. Отже, Суд визнав, що права заявника не свідчити проти себе та на юридичну допомогу були не виправдано обмежені під час його первісного допиту в міліції, що це обмеження не було виправлено під час судового провадження в його справі. Цього було достатньо для того, щоб Суд дійшов висновку, що мало місце порушення підпункту «с» п. 3 ст. 6 Конвенції в поєднанні з п. 1 ст. 6 Конвенції [7, с. 137-139].

Порушення права на своєчасний доступ залишалося проблемою й у наступні роки, на що звернув увагу Європейський комітет з питань запобігання катуванням, нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню під час візиту своїх представників в Україну у 2014 р. [5]. Одним із найпоширеніших випадків таких порушень є розходження часу фактичного затримання з часом, зазначеним у протоколі затримання, що зустрічається майже у 23% випадків [14]. За даними Координаційного центру з надання правової допомоги, упродовж 2020 р. до регіональних центрів загалом надійшло 87 276 доручень адвокатам для надання БВПД, з яких 19 199 - для здійснення захисту затриманих осіб у кримінальному процесуальному порядку, 45 731 - для здійснення захисту за призначенням, 4 851 - для здійснення захисту осіб, затриманих в адміністративному порядку, 9 187 - для участі і проведенні окремої процесуальної дії. Крім того, видано 3 862 доручення для захисту при застосуванні примусових заходів медичного характеру, 3 064 - для надання БВПД при вирішенні судом питань під час виконання вироків, а також 1 217 - для надання БВПД засудженим до позбавлення волі особам, 165 - надання БВПД під час екстрадиції осіб [4].

Одним із рішень, винесених ЄСПЛ проти України, що стосувалося права на ранній доступ до адвоката, є рішення у справі «Сітневський та Чайковський проти України» [9] від 10 листопада 2016 р. Заявники стверджували, що принцип справедливого судового розгляду був порушений, оскільки українські суди спиралися на показання, від яких заявники та їхні співучасники пізніше відмовилися. Крім того, перший заявник заявляв, що він не мав достатніх можливостей для підготовки свого захисту та що його право на юридичну допомогу було порушено.

Суть справи полягала в такому. Заявники та декілька їхніх співучасників були звинувачені у створенні озброєної банди, яка вчинила низку нападів у чотирьох областях України. І перший, і другий заявники були спочатку допитані як свідки без участі адвоката, а вже потім їхній процесуальний статус змінився на підозрюваних у вчиненні злочину. Обом заявникам обрали запобіжний засіб у вигляді тримання під вартою.

У цій справі Суд застосував викладений у рішенні в справі Сальдуза метод оцінки відповідності обмеження доступу до адвоката праву на справедливий суд, що складається з двох стадій. На першій стадії Суд має оцінити існування вагомих підстав для такого обмеження. На другому - він має оцінити розмір шкоди, яку завдано праву на захист у справі обмеженням, що розглядається. Тобто Суд має дослідити вплив обмеження на загальну справедливість провадження та вирішити, чи було провадження справедливим в цілому.

Щодо першої стадії, то критерій вагомих підстав є жорстким: беручи до уваги фундаментальний характер і важливість доступу до захисту на початкових етапах провадження, особливо під час першого допиту підозрюваного, обмеження доступу до захисника дозволяється лише за виняткових обставин, має носити тимчасовий характер і ґрунтуватися на оцінці конкретних обставин певної справи. Під час оцінки наявності вагомих підстав важливою є наявність відповідних положень національного законодавства, на яких ґрунтується обмеження доступу до захисника, а також належним чином визначених законом меж і суті будь-яких обмежень доступу до захисника, яких мають дотримуватися органи досудового розслідування, дізнання та суд під час ухвалення відповідних рішень.

Якщо наявність вагомих підстав встановлено, необхідно провести комплексну оцінку провадження з метою визначення його «справедливості» відповідно до цілей п. 1 ст. 6 Конвенції.

Якщо наявність вагомих підстав не встановлено, Суд має з особливою ретельністю оцінити справедливість такого обмеження. Нездатність держави-відповідача навести вагомі підстави є важливим аргументом оцінювання загальної справедливості судового розгляду, може стати підставою для констатації порушення положень п. 1 та пп. «с» п. 3 ст. 6 Конвенції. Тягар доказування належить Уряду держави-відповідача, який зобов'язаний переконливо довести, що за виняткових і конкретних обставин загальну справедливість судового розгляду не було непоправно порушено обмеженням доступу до правової допомоги.

Суд дійшов висновку, що Уряд не зміг переконливо продемонструвати, чому у виняткових випадках і в конкретних обставинах справи було накладено обмеження на доступ заявників до юридичної допомоги на стадії досудового розслідування. Це стало достатньою підставою для висновку, що мало місце порушення п. п. 1 і 3 (с) ст. 6 Конвенції щодо першого заявника. У світлі цього висновку Суд вирішив не розглядати питання, чи було порушено право першого заявника на юридичну допомогу на наступних етапах розслідування.

У цілій низці рішень ЄСПЛ визначив правило, відповідно до якого п. 3 (с) ст. 6 Конвенції застосовується також до апеляційних і касаційних судів і залежить від особливостей відповідних судових розглядів («*Pakelli v. Germany*» [18], «*Meftah and Others v. France*» [8]). Варто брати до уваги всі судові розгляди, що здійснюються в національній правовій системі, і роль у такій системі апеляційного або касаційного суду («*Monell and Morris v. the United Kingdom*» [17], «*Meftah and Others v. France*»). Необхідно враховувати деякі питання, такі як характер процедури оскарження та її значимість у контексті кримінального судочинства в цілому, сфера дії повноважень вищих судів і спосіб, яким інтереси заявника фактично представляються та захищаються у вищому суді («*Monell and Morris v. the United Kingdom*»).

Чинний КПК України визначає, що особа набуває статусу обвинуваченого з моменту, коли обвинувальний акт щодо неї передано до суду (ст. 42). Як правильно зауважили О.О. Юхно й Т.Г. Фоміна, у КПК України відсутня чітка процедура висунення обвинувачення та, відповідно, не визначено момент, коли обвинуваченому необхідно роз'яснити його процесуальні права, що є важливим з точки зору реалізації ним своїх прав. Тому варто підтримати пропозицію цих авторів щодо набуття особою статусу обвинуваченого з моменту складання обвинувального акта й покладання на слід-

чого, прокурора обов'язку негайного роз'яснення права обвинуваченого після цього, про що має бути складено відповідний протокол [13, с. 193].

Відповідно, і зміст засади, що розглядається, доцільно розширити шляхом унесення змін до КПК України. Зокрема, пропонується детально визначити цю засаду в ст. 20 КПК України, яка, згідно з європейськими стандартами справедливого правосуддя, повинна мати назву «Забезпечення права на ефективний захист» і такий зміст: «1. Підозрюваний, обвинувачений, виправданий, засуджений, інша особа, щодо якої під час досудового розслідування вчиняються процесуальні дії та приймаються процесуальні рішення, що свідчать про наявність в органів розслідування даних про вчинення такою особою кримінального правопорушення, має право на захист від підозри (у тому числі ще не сформульованої), обвинувачення в передбаченому законом порядку особисто або використовувати правову допомогу захисника. У випадку проведення щодо особи процесуальних дій слідчий, дізнавач, прокурор, слідчий суддя, суд на вимогу такої особи зобов'язані допустити до участі в цих діях адвоката, який прибув за викликом такої особи для участі в зазначеній слідчій (розшуковій) дії. 2. Підозрюваному, обвинуваченому, виправданому, засудженому надається можливість надати усні або письмові пояснення з приводу підозри чи обвинувачення, право збирати й подавати докази, брати особисту участь у кримінальному провадженні, користуватися правовою допомогою захисника, а також реалізовувати інші процесуальні права, передбачені цим Кодексом. 3. Слідчий, дізнавач, прокурор, слідчий суддя, суд зобов'язані роз'яснити особі, якій, відповідно до частини першої цієї статті, надане право на захист від підозри, обвинувачення, зміст цього права й забезпечити право на кваліфіковану правову допомогу з боку обраного особою або призначеного захисника, а також ужити інших заходів, які забезпечили б їй реальну можливість використати всі передбачені законом засоби захисту. 4. У випадках, передбачених цим Кодексом і/або законом, що регулює надання безоплатної правової допомоги, правова допомога надається безоплатно за рахунок держави».

Уважаємо, що в такій редакції ст. 20 КПК України зможе стати тим визначальним положенням, виходячи з якого особі буде гарантоване право на ефективний захист у кримінальному провадженні на найбільш ранньому етапі кримінального провадження.

Література

1. Адаменко В.Д. Некоторые вопросы защиты прав и интересов обвиняемого судом. *Социальная справедливость охраны прав обвиняемого*. Кемерово, 1989. С. 81-83.
2. Волошанівська Т.В. Засада забезпечення права на захист у кримінальному провадженні в контексті європейських стандартів справедливого судового розгляду : монографія. Київ : Видавець Букаєв Вадим Вікторович, 2020. 270 с.
3. Гловюк І.В., Стоянов М.М., Завтур В.А. Використання практики Європейського суду з прав людини у кримінальному провадженні : навчально-методичний посібник. Одеса : Юридична література, 2017. 224 с.
4. Звіт БПД за 2020 рік. URL: <https://www.legalaid.gov.ua/publicna-informatsiya/bezoplatna-pravova-dopomoga-2020/>.
5. Комітет проти тортур Ради Європи опублікував доповідь щодо України. *Урядовий портал*. URL: http://www.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=247255496.
6. Маланчук П.М. Функція захисту в кримінальному процесі України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Київ. нац. ун-т внутр. справ. Київ, 2008. 241 с.
7. Застосування Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практики європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя : навчально-методичний посібник для тренерів навчального курсу для суддів. Київ : БАІТЕ, 2017. 192 с.
8. Справа «Мефтах та інші проти Франції» (Meftah and Others v. France). URL: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/7864c99c46598282c2257b4c0037c014/ac7e4fdea1043c2ac22580f8003e2afa/\\$FILE/Мефтах та інші проти Франції.pdf](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/7864c99c46598282c2257b4c0037c014/ac7e4fdea1043c2ac22580f8003e2afa/$FILE/Мефтах та інші проти Франції.pdf).
9. Справа «Сітневський та Чайковський проти України». URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/974_b91.
10. Справа «Юрій Волков проти України». URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/974_991.
11. Строгович М.С. Курс советского уголовного процесса. Москва : Наука, 1968. Т. 1 : Основные положения науки советского уголовного процесса. 468 с.
12. Строгович М.С. Право обвиняемого на защиту и презумпция невиновности / под ред. В.М. Савицкого. Москва : Наука, 1984. 143 с.
13. Фоміна Т.Г., Юхно О.О. Проблемні аспекти нового Кримінального процесуального кодексу України щодо визначення статусу обвинуваченого. *Право і безпека*. 2012. № 4. С. 192-195.
14. Формування системи безоплатної правової допомоги в Україні. URL: <http://legalaid.gov.ua/ua/operativna-info/formuvannia-systemy>.
15. Щодо підстав обмеження права на апеляційне оскарження вироку згідно з вимогами ч. 3 ст. 349 Кримінального процесуального кодексу України : Інформаційний лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 16 листопада 2016 № 9-2859/0/4-16. URL: <http://consultant.parus.ua/?doc=0ADBIBBCF6>.
16. Ягофаров С.М. Международные стандарты в уголовном судопроизводстве : учебное пособие. Оренбург : ОГУ, 2013. 180 с.
17. Case of Monell and Morris v. the United Kingdom. URL: https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library=ECHR&id=003-1261142-1313783&file_name=003-1261142-1313783.pdf.
18. Case of Pakelli v. Germany. URL: <https://www.legal-tools.org/doc/2ac0f6/pdf/>.

Волошанівська Т. В.,
кандидат юридичних наук,
в. о. доцента кафедри кримінального процесу
Одеського державного університету
внутрішніх справ

Федоров І. В.,
кандидат юридичних наук,
в. о. доцента кафедри кримінального процесу
Одеського державного університету
внутрішніх справ